

Акастьолова О. Г.,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

СТИЛІСТИЧНО-ФУНКЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ МЕТАФОР У РОМАНІ ЛІНИ КОСТЕНКО «ЗАПИСКИ УКРАЇНСЬКОГО САМАШЕДШОГО»

Анотація. У роботі аналізуються особливості використання метафор у романі Ліни Костенко «Записки українського самашедшого». Досліджуються стилістично-функційні можливості метафоричної лексики у творі.

Ключові слова: індивідуальний стиль, стилістичні групи, метафора, індивідуально-авторські метафори, метафорична лексика.

Постановка проблеми. Серед розмаїття тропів, майстерно вживаних Ліною Костенко, помітне місце займають метафори: вони в її творах є особливим явищем. Яскрава метафорична мова першого прозового роману «Записки українського самашедшого» самобутньої української письменниці, що відбиває не тільки філософські, літературно-мистецькі, а й мовні шукання ХХІ століття і значною мірою впливає подальший розвиток літературної мови, ще не достатньо висвітлена в мовознавчих дослідженнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість Ліни Костенко завжди перебувала в епіцентрі уваги дослідників та критиків. Уже ранні її вірші здобули високу оцінку Л. Первомайського, В. Іванова та інших відомих поетів і вчених. Пізніше до творчості Ліни Костенко зверталися В. Базилевський, М. Гольберг, М. Ільницький, І. Качуровський, С. Крижанівський та ін. Феномен поезії Ліни Костенко розглядався в широкому культурно-мистецькому контексті другої половини ХХ століття (В. Брюховецький) та у зв'язку з найвищими здобутками світової літератури (М. Найдан). Про ґрунтовність і глибину вивчення художнього світу авторки свідчить і велика кількість дисертаційних досліджень (праці В. Білецької, О. Ковалевського, Т. Коляди, Л. Петрової).

Метою нашої роботи є дослідження стилістично-функційних можливостей метафоричної лексики у романі Ліни Костенко.

Виклад основного матеріалу дослідження. Метафора (від грец. *metaphora* – переміщення, віддалення, перенесення) – вид тропів, побудованих на основі вживання слів та виразів у переносному значенні. Це найуживаніший, універсальний троп. У широкому розумінні «метафорою» називають будь-яке вживання слів у переносному значенні. У метафорі відображається здатність людини вловлювати схожість і подібність між різними індивідами, класами об'єктів, а потім за цією схожістю переносити назви справжнього носія чи функції на характеризувану особу або предмет [3, с. 328].

Вивчення метафори як показника ідіостилю письменника, поетичного угруповання, мистецького стилю чи літературного покоління належить до числа дискусійних питань сучасної лінгвістики. Метафорична лексика як компонент мовної системи підпорядковується закономірностям мови, а за своїми специфічними ознаками має ряд особливостей. Специфіка художнього мовлення пов'язується з актуалізацією естетичної функції мовних оди-

ниць, що розуміється як «таке використання мови (чи її одиниць) у художньо-образному мовленнєвому акті, яке приводить у рух відповідні потенційні її властивості не лише у комунікативно-пізнавальному напрямку, але й оцінно-чуттєвому, інакомовному, умовно-асоціативному, зображально-виражальному, щоб виявити настроєве, потаємно-суб'єктивне, уподобане» [1, с. 156].

Яскрава метафорична мова поетичного світу Ліни Костенко значною мірою впливає на подальший розвиток літературної мови та стимулює увагу до рідного слова. У нашому дослідженні проаналізовано 229 метафор, використаних Л. Костенко у романі «Записки українського самашедшого». Кожен істинний майстер художнього слова володіє індивідуальним секретом створення метафори, уводячи в цей процес щоразу нові семантичні групи лексики. Під час створення метафоричного образу Ліна Костенко використовує слова загальнонародної літературної мови, вводить нові мовленнєві контексти, які передають думки в емоційно-насиченій формі.

Роман «Записки українського самашедшого» просто вражає. Грандіозна картина-реальність, побачена очима Ліни Костенко, не має лишитися поза увагою співвітчизників. Один із головних героїв роману – час, а конкретніше – Міленіум. Уже на перших сторінках маємо уточнення: «...1 грудня. Дев'ять річниця референдуму, коли на руїнах імперії постала наша незалежність. Синій птах з перебитими крилами, майже до смерті зацьвований двоголовим орлом» [2, с. 5]. Так міркує-констатує головний герой-програміст.

Якби не знати творчості та особи авторки, однаково лаконізм, підсилений афористичністю висловів, виявляє в авторці поетесу: «Інформація була нашою здобиччю. Тепер ми – здобич інформації» [2, с. 6]. Афористичними й переважно печально-безжальними родзинками пересипано весь твір.

Стилістичні функції метафоричної лексики пов'язані із семантичною структурою слова. У результаті взаємодії з іншими мовними засобами в контексті твору відбувається розширення або звуження семантичної структури метафор, зумовлене пересмисленням та індивідуальним сприйняттям цієї лексики, що виявляється в образній характеристиці об'єктів.

Стилістичні функції метафор ведуть до створення індивідуальних образів, конкретно-чуттєвих картин зображення, формування образу автора і підсилення достовірності викладу. У теорії метафори прийнято розрізняти конвенціональні, загальнонавчовані, загальномовні, або «стерті», метафори і креативні, творчі, індивідуально-авторські, або «живі», метафори.

За кількістю індивідуально-авторські метафори у творчості Ліни Костенко переважають, на відміну від «стертих», які менш засвідчені в «Записках» української письменниці. До загальнонавчованих, зокрема, належать: *день пройшов* [2, с. 79]; *рокова година* [2, с. 96]; *тяжке мовчання* [2, с. 148].

Індивідуально-авторські метафори народжуються імпульсивно в поетичному мисленні. Вони несподівано відкривають читачеві нову семантику слова і загалом знайомлять його з авторським досвідом, спостережливістю, індивідуальним баченням світу. Індивідуально-авторські метафори дуже виразні, можливості створення їх невичерпні так само, як необмежені можливості виявлення подібності різних ознак зіставлення предметів, дій, станів. Вміло використовуючи усі типи метафор, об'єднуючи їх в єдине метафоричне ціле, Ліна Костенко створює яскраві та неординарні образи.

Практично всі метафоричні структури у романі «Записки українського самашедшого» є індивідуально-авторськими. Вони надають роману певного емоційного настрою: «Селеві потоки брехні заливають суспільство» [2, с. 38]; «непокаране зло регенерує себе» [2, с. 52]; «жарина конфлікту пропалою карту світу» [2, с. 66]; «випари людських боліт, вихлопи політичних труб – словом, всі мутагени на нашу психіку» [2, с. 79]; «биндюжники слова допінгують свою бездарність цинізмом» [2, с. 103]; «Ми виключили телевізор з її духовного раціону» [2, с. 158].

Письменниця осуджує людство за бездіяльність, стверджуючи, що суспільство знищило самих себе: «нація недорікувата» [2, с. 11]; «у суспільства ретроградна амнезія» [2, с. 23]; «ні Христос, ні Аллах, ні Будда не просять наших кісток крізь вселенське зоряне решето, і Космос не буде ідентифікувати нерозумне людство, що десь там на маленькій планеті знищило саме себе» [2, с. 42]; «шизоїдний сіль свідомості заливає суспільство» [2, с. 87]; «суспільство з ознаками коричневої чуми» [2, с. 94].

Ліна Костенко дорікає політикам за їхнє ставлення до народу: «Політичні клоуни жонглюють словом «народ» [2, с. 56]; «ти ж на цій шахівниці пішак, завжди над тобою нависають чийсь пазурі й клішні, які хочуть переставити тебе згідно своєї гри» [2, с. 68]. Ці та інші метафори ніби крик душі авторки, який із боєм відображений на сторінках «Записок українського самашедшого».

Семантичне моделювання у метафориці дозволяє визначити індивідуальні для кожної мови набори актуальних і продуктивних семантичних моделей, виявити специфіку національної метафоризації. У літературі широко використовуються традиційні словосполучення – стійкі поняття-образи, під впливом яких народжуються індивідуально-авторські асоціації. Так, наприклад, у романі Ліни Костенко поширене слово-символ *душа*: «Але світ глобальний, душа не справляється» [2, с. 45]; «душа Крещатика – Тоша и Гаррик» [2, с. 52]; «м'язи розслабились, душа угрілася» [2, с. 60]. «Господи! Де ж наша Велика Душа?» [2, с. 109]; «душа засміється» [2, с. 203]. У романі також можна виокремити ще один абстрактний символ – *час*: «колиш на плаху котилися – так то ж у часи великих смут» [2, с. 16]; «Час неосяжний, коли він категорія Вічності. А звичайний наш час, повсякденний, мигтить-мигтить, його завжди не вистачає» [2, с. 18]; «простраційні патріоти, що застрягли в іншому часі» [2, с. 64]; «буває у часи великих потрясінь» [2, с. 91].

Для визначення характерних особливостей індивідуального стилю досить суттєвим є пошук семантичного інваріанта метафор чи встановлення умовних синонімічних рядів, представлених метафоричними словосполученнями. Так, у різні семантичні комплекси роману Ліни Костенко входить слово *дорога*, наприклад: «Він не зміг би пройти дорогами своєї історії» [2, с. 76]. У романі постають абстрактні поняття, що входять до

складу метафоричних словосполучень: *світ, час, танець, гроза, душа, життя, тиша, доля, терпіння, мовчання*. Деякі з них є навіть символами у творчості поетеси. У романі більшість із цих метафоричних структур набувають негативного відтінку: «світ здригнувся» [2, с. 104]; «світ зітхне з полегкістю» [2, с. 108]; «всесвітній дурдом» [2, с. 111]; «шалений світ» [2, с. 202]; «всесвітній бедлам» [2, с. 226]; «бачив світ у рябинні дрібниць» [2, с. 234]; «час хисткий і непевний» [2, с. 4]; «над прірвою часу» [2, с. 8]; «час неосяжний» [2, с. 21]; «роковий час» [2, с. 23]; «часи великих смут» [2, с. 187]; «в совкові часи це було не прийнято» [2, с. 203]; «танець смерті» [24, с. 84]; «танець маленьких лебедів» [24, с. 107]; «спека вибухає грозами» [2, с. 209]; «душа пручається вірити, що це вбивство замовив президент» [2, с. 153]; «життя безцінне» [2, с. 104]; «життя нудне й безпросвітне» [2, с. 104]; «незвична тиша» [2, с. 216]; «по українцям доля стріляє дулетом» [2, с. 40]; «доля не усміхається рабам» [2, с. 57]; «посттоталітарна доля – говорити про дружбу на цвинтарях» [2, с. 60]; «тятива терпіння урвалася» [2, с. 33]; «двогорбі верблюди терпіння покійно бредуть у пісках» [2, с. 45]; «у нас така глибока чаша терпіння, що, здається, уже без дна» [2, с. 48]; «у нас воляче терпіння» [2, с. 138]; «колиш у когось таки урветься терпіння» [2, с. 153].

До окремої групи абстрактних понять можна віднести рядки, які описують сміх: «Доля нам трішечки усміхнулася, кутиками вуст» [2, с. 153]. «Віримо, що таки оберемо свого президента, і аж тоді вже нам усміхнеться Доля згідно з довготривалим прогнозом нашого Гімну» [2, с. 225]. «Гротески такі злободенні, персонажі такі впізнані – нація лікується сміхом» [2, с. 226].

У «Записках українського самашедшого» аналізовані метафори можна поділити на такі семантичні групи:

1) **Жінка**. Метафори цієї групи відносяться до образу жінки у творі. Завдяки ним ширше розкривається образ, вимальовуються певні риси, які на перший погляд можуть здатись прихованими. Автор допомагає читачеві ніби в реальності відтворити душевний стан, поведінку героїні тощо: «торкнулася до неї – вона магніт» [2, с. 24]; «Коліш у неї личко було, як порцелянове, світилося в темряві» [2, с. 54]; «шкודה, що в жінках так швидко вмирає Ассоль» [2, с. 99]; «вона піддається шовковим припливам пристрасті» [2, с. 200]; «сонце моєї долі, якір моєї свободи – жінка!» [2, с. 308].

2) **Стан суспільства**. Метафори, що входять до цієї групи, виражають сучасний стан суспільства, розкривають реальний рівень проблем, що назрівають. Семантичну групу «стан суспільства» нами поділено на такі підгрупи:

а) **Україна (загалом)**. Метафори цієї підгрупи розкривають суспільну ситуацію, етапи розвитку морально-етичного боку нашого суспільства та викривають усю трагічність ситуації, яка складається в нашій країні: «бомжі на лавах розпивають пиво, закушують здобиччю зі сміттєвих баків» [2, с. 244]; «вигризав би з Дніпра тонни піску на чийсь чорні прибутки» [2, с. 269]; «але що вдієш, реклами тепер більше як дорожніх знаків, то колиш був Ленін на кожному перехресті, а тепер» [2, с. 277]; «деякі наші співвітчизники увійшли в XXI століття при свічках» [2, с. 278]; «заздалегідь готують електоральне поле, засівають його гречкою і обіцянками» [2, с. 289]; «але ж поки він виросте, України може вже й не бути. Вся розчиниться у хамстві» [2, с. 297].

б) **Незалежність (Майдан Незалежності)**. Ця підгрупа у вузькому значенні описує перебіг подій Помаранчевої револю-

ції, а в широкому – демократизацію країни, рівень національної свідомості нашого народу: «*1 грудня, дев'ять річниця референдуму, коли на руїнах імперії постала наша Незалежність*» [2, с. 11]; «*над Майданом стоїть оранжева аура*» [2, с. 240]; «*брезентові хвилі накрили Майдан*» [2, с. 286]; «*я його часом теж бачу здалеку на екрані, над вируючим морем Майдану*» [2, с. 392]; «*Майдан, як велике серце Києва, – гуготить, пульсує, б'ється у ритмі барабанів революції*» [2, с. 412].

в) *Екологічний стан світу і України. Кліматичні умови.* Метафори поданої підгрупи розкривають рівень екології в усьому світі, допомагають зрозуміти, що люди не бережуть своє довкілля і поступово нищать екологічно чисті природні зони. Автор звертає увагу на те, в якому середовищі живуть люди: «*аерозольні хмари стоять над полями, але шкідників і хімія не бере*» [2, с. 270]; «*в бульйоні глобального потепління*» [2, с. 162]; «*ноги грухнуть в асфальті*» [2, с. 244].

г) *Моральний-етичний стан суспільства.* Ця підгрупа описує внутрішній стан людства, рівень розвитку їхніх чеснот. Метафори звертають увагу читача на меркантильність та вузький кругозір більшості людей: «*Що це? Плебейство, чорна діра свідомості?*» [2, с. 200]; «*Та це й якоюсь мовою недолюдською, сурогатом української і російської, мішанкою, плебейським сленгом, спадком рабського духу і недолугих понять, від чого на обличчі суспільства лежить знак дебілізму*» [2, с. 340]; «*взагалі, вона мала звичай прокладати шлях у майбутнє по кістках*» [2, с. 379]; «*а у нас тут люди гавкають. Вчора обгавкала продавщиця*» [2, с. 418].

3) *Головний герой роману.* Зазначена група є однією з найчисленніших. Метафори, що входять до неї, створюють колоритний образ головної постаті твору, розкривають глибину душі створеного письменницею героя. Вони допомагають читачеві краще зрозуміти його думки, дії, замислитись над сенсом власного життя: «*я не відповідаю на такі виклики часу. Я вибуваю з гри*» [2, с. 5]; «*йду у попелі мертвих*» [2, с. 40]; «*словом все адекватно, а оце раптом на злам століть, відчув дискомфорт, кривля поїхала, звернувся до психіатра*» [2, с. 68]; «*мені захотілось зробити руки човником і пірнути у світовий океан*» [2, с. 74]; «*а в мене теж нервовий зрив, я хотів націю викинути у вікно*» [2, с. 104]; «*а від комплексу меншовартості відчуєш себе комахою і побіжиш по стіні, як Грегор у Кафки*» [2, с. 130]; «*мені здається, я теж пливу по Мертвому морю*» [2, с. 175]; «*в мені прокидається Отелло*» [2, с. 200]; «*я втрачаю від неї голову*» [2, с. 201].

4) *Політика.* Метафори цієї групи описують сучасну політичну ситуацію в Україні. Вони привертають увагу до проблем політичної системи та шляхів їх вирішення, допомагають зрозуміти, для чого насправді в нашій країні існує так звана «політика»: «*партій тих розвелосся, вискакують, як прищі на незрілому обличчі демократії*» [2, с. 10]; «*мені достатньо, щоб він був не Драконом*» [2, с. 115]; «*з якогось часу «компенсуючі потужності» стали лейтмотивом його політичних лебединих пісень*» [2, с. 117]; «*може, чийсь волохаті руки спробують відерти цю сторінку*» [2, с. 206].

5) *Почуття героїв роману.* До цієї групи включено метафори, які допомагають читачеві зрозуміти стосунки між головними героями, таким чином доповнюючи картину образів: «*по-своєму прегарна пара...Вони буквально світяться одне до одного*» [2, с. 69]; «*але вона ніби зовсім забула ту свою раптову сліпучу непритомність*» [2, с. 176].

Аналіз метафоричних словосполучень нашої творчості на висновок про універсальний характер механізму їх створення. Не лише для поетичного мовлення, але й для мови в усіх її функційних різновидах, для її удосконалення, розвитку характерний процес семантичного оновлення слова через його метафоричне вживання.

Висновки. Дослідження дає змогу зробити висновок, що у метафоричному осмисленні поетеси відбиваються її світоглядні орієнтири, усталені оцінки, закорінені в семантиці національно-мовних символів. Під час створення метафоричного образу Ліна Костенко використовує слова загальнонародної літературної мови, вводить нові мовленнєві контексти, які передають думки в емоційно-насиченій формі.

Отже, твори Ліни Костенко є справжньою творчою лабораторією для створення найбільш різноманітних метафоричних образів. Своім доробком художниці слова поповнила скарбницю сучасної української літературної мови та національної культури в цілому.

Література:

1. Ашиток Н. Способи актуалізації метафоричного слова в художньому творі (на мат. творів Ліни Костенко) // Сучасний погляд на літературу. – К., 2000. – Вип. 4. – С. 156–162.
2. Костенко Л. «Записки українського самашедшого» / Л. Костенко. – Київ: А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2010. – 431 с.
3. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, В. Теремка. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 752 с.

Акастєлова Е. Г. Стилистико-функциональные особенности метафор в романе Лины Костенко «Записки украинского сумасшедшего»

Аннотация. В работе анализируются особенности использования метафор в романе Лины Костенко «Записки украинского сумасшедшего». Исследуются и стилистико-функциональные возможности метафорической лексики в произведении.

Ключевые слова: индивидуальный стиль, стилистические группы, метафора, индивидуально-авторские метафоры, метафорическая лексика.

Akastyelova O. Stylistic and functional features of metaphors in the novel «Notes of a Ukrainian Madman» by Lina Kostenko

Summary. Our research deals with features of using metaphors in Lina Kostenko's novel «Notes of a Ukrainian Madman». It touches upon functional and stylistic opportunities of using metaphorical lexicon in the novel.

Key words: individual style, stylistic groups, metaphor, author's metaphors, metaphorical lexicon.